

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ФЛОРИСТИЧНИХ І ФАУНІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ
ФЛОРИСТИЧНИХ І ФАУНІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

REGIONAL ASPECTS
OF FLORISTIC AND FAUNISTIC RESEARCH

МІНІСТЕРСТВО ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ЧЕРЕМОСЬКИЙ»
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ХОТИНСЬКИЙ»
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
КАФЕДРА БОТАНІКИ, ЛІСОВОГО І САДОВО-ПАРКОВОГО ГОСПОДАРСТВА
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
БУКОВИНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ПРИРОДОДОСЛІДНИКІВ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ОХОРОНИ ПРИРОДИ

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ФЛОРИСТИЧНИХ І ФАУНІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**МАТЕРІАЛИ ЧЕТВЕРТОЇ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

28–29 квітня 2017 року

смт Путила, Чернівецька область, УКРАЇНА

Наукові редактори

кандидат біологічних наук **І. В. Скільський,**
А. В. Юзик

Чернівці
«Друк Арт»
2017

MINISTRY OF ECOLOGY AND NATURAL RESOURCES OF UKRAINE
CHEREMOSH NATIONAL PARK
KHOTYN NATIONAL PARK

YURIY FEDKOVYCH CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY
DEPARTMENT OF BOTANY, FORESTRY AND GARDENING

CHERNIVTSI REGIONAL MUSEUM

BUKOVYNIAN SOCIETY OF NATURE INVESTIGATORS

NATIONAL ACADEMY OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

**CHERNIVTSI REGIONAL ORGANIZATION OF UKRAINE NATURE
CONSERVATION SOCIETY**

REGIONAL ASPECTS OF FLORISTIC AND FAUNISTIC RESEARCH

**PROCEEDINGS OF THE FOURTH INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE**

28–29 April 2017

Putyla, Chernivtsi region, UKRAINE

Edited by

Dr. I. V. Skilsky,
A. V. Yuzyk

Chernivtsi
«Druk Art»
2017

УДК 591.9:502.75
ББК 28.58+28.6
Р32

*Рекомендовано до друку рішенням науково-технічної ради
Національного природного парку «Черемоський» (протокол № 1 від 14 березня 2017 р.)
та вченої ради Чернівецького обласного краєзнавчого музею (протокол № 1 від 1 лютого 2017 р.)*

Голова редакційної колегії: *А. В. Юзик*, заступник директора з наукової роботи
Національного природного парку «Черемоський»

Відповідальний секретар редакційної колегії: *Д. І. Юзик*, молодший науковий співробітник
Національного природного парку «Черемоський»

Члени редакційної колегії: к. б. н., доцент **В. В. Буджак** (Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича); к. б. н., ст. н. с. **М. В. Величко** (Національна академія Служби безпеки України); д. б. н., професор **М. М. Марченко** (Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича); к. г. н., ст. н. с. **В. П. Коржик** (Національний природний парк «Хотинський»); к. б. н. **І. В. Скільський** (Чернівецький обласний краєзнавчий музей); д. б. н., професор **Ю. М. Дмитрук** (Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича); д. б. н., професор **І. І. Чорней** (Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича); к. б. н. **А. І. Токарюк** (Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича)

Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень :
Р32 матеріали Четвертої міжнар. наук.-практ. конф. (28–29 квіт. 2017 р., смт Путила, Чернівецька обл., Україна) / наук. ред. І. В. Скільський, А. В. Юзик ; М-во екології та природ. ресурсів України, Нац. природ. парк «Черемоський» та ін. — Чернівці : Друк Арт, 2017. — 288 с.

ISBN 978-617-7172-97-9

У матеріалах конференції представлені результати досліджень науковців з України, Польщі, Республіки Казахстан і Російської Федерації. Вони відображають теоретичні, методологічні та практичні проблеми моніторингу біологічного і ландшафтного різноманіття, становлення й розвитку заповідної справи, актуальні питання охорони природи, екологічної освіти, рекреації.

Для співробітників наукових установ, викладачів і студентів природничих спеціальностей вищих навчальних закладів, учителів біології та географії загальноосвітніх шкіл, екологів і краєзнавців.

УДК 591.9:502.75
ББК 28.58+28.6

ISBN 978-617-7172-97-9

© Колектив авторів, 2017
© ТОВ «Друк Арт», 2017

ЛИТЕРАТУРА

1. Гавриленко Н. И. Предварительные сведения о птицах Полтавской губернии // Ежегодник Музея Полтавского губернского земства. – Полтава, 1917. – С. 55–95.
2. Гавриленко Н. И. Птицы Полтавщины. – Полтава, 1929. – 134 с.
3. Захарова-Кубарева Н. Ю. Проблемы взаимоотношений хищных и врановых птиц // III конф. по хищным птицам Восточной Европы и Северной Азии (Кисловодск, 15–18 сентября 1998 г., матер. конф.). – Ставрополь, 1998. – Ч. 1. – С. 46–48.
4. Павлов Ю. И. Взаимоотношения хищных и врановых птиц // III конф. по хищным птицам Восточной Европы и Северной Азии (Кисловодск, 15–18 сентября 1998 г., матер. конф.). – Ставрополь, 1998. – Ч. 1. – С. 92–93.
5. Роговий Ю. Ф. Хижи птахи та сови долини р. Кагамлик (Полтавська область) // Беркут. – 1999. – Т. 8, вып. 1. – С. 110–112.
6. Шаповал А. П. Зимние встречи хищных птиц в западной части Полтавской области // Русский орнитол. журн. Экспресс-вып. – 2013. – Т. 22, № 866. – С. 922–925.
7. Шаповал А. П. Летние встречи хищных птиц в западной части Полтавской области // Русский орнитол. журн. Экспресс-вып. – 2013. – Т. 22, № 941. – С. 3163–3166.
8. Шаповал А. П. Материалы по гнездованию хищных птиц на западе Полтавской области // Русский орнитол. журн. Экспресс-вып. – 2013. – Т. 22, № 857. – С. 692–698.

РАРИТЕТНА ФРАКЦІЯ ФЛОРИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «СЛОБОЖАНСЬКИЙ» (ВИВЧЕННЯ Й ОХОРОНА)

О. В. Безроднова

Національний природний парк «Слобожанський», УКРАЇНА
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, УКРАЇНА
o.bezrodnova@karazin.ua

Дослідження флористичного різноманіття, виявлення та моніторинг місцезнаходжень рідкісних і зникаючих видів на територіях природно-заповідного фонду має важливе значення для їх охорони та розробки певних заходів збереження. Національний природний парк (НПП) «Слобожанський» (загальна площа 5244 га) створено Указом Президента України № 1047/2009 від 11 грудня 2009 р. Він розташований у Краснокутському районі, в північно-західній частині Харківської області (басейн р. Мерло). Наразі на Харківщині існує три НПП – «Гомільшанські ліси», «Дворічанський» і «Слобожанський», на територіях яких представлена значна частина флористичного різноманіття області. Разом з тим, історично так склалося, що найкраще раритетний компонент регіональної флори було вивчено тільки в межах двох перших національних парків. До останнього часу флористичний і фітоценотичний склад рослинних угруповань Краснокутського району був мало досліджений [8].

Наразі за підсумками інвентаризації флори були складені систематичні списки судинних рослин, мохоподібних, водоростей, грибів і грибоподібних організмів, лишайників, що їх було виявлено на території НПП «Слобожанський» у ході досліджень співробітників відділу науки та природоохоронних науково-дослідних відділень. Частину відомостей люб'язно надали фахівці зі сторонніх установ. Станом на 2016 рік [5] у флорі НПП «Слобожанський» виявлено 1523 види, більше половини з яких – представники вищих рослин (818 видів з 425 родів, 134 родин, 12 класів і 7 відділів).

Цілеспрямоване дослідження водоростей НПП «Слобожанський» було розпочато з весни 2014 р. Наразі відомо 393 види (або 408 видів та внутрішньовидових таксонів), які належать до 159 родів, 80 родин, 43 порядків, 17 класів і 10 відділів. Слід зауважити, що ці дані не є остаточними, оскільки вивчення альгофлори продовжується; лише за 2015 р. перелік водоростей

збільшився на 130 видів [5]. На боровій терасі в межах національного парку знаходиться кілька десятків водойм (обстежені були далеко не всі); деякі з них значною мірою відрізняються від інших за багатьма показниками. Особливості гідрологічного і кислотного режимів, певний ступінь аерації та трофікації обумовлюють специфіку альгофлори. Особливий інтерес представляють гіпно-сфагнові болота і сфагнові торфовища, які характерні для Полісся, але є доволі рідкісними для Лісостепу. Слід зауважити, що в дослідженій альгофлорі було виявлено 31 рідкісний вид, два з яких (*Batrachospermum gelatinosum* (L.) D. C. і *Roya anglica* G. S. West.) занесені до Червоної книги України [9]. Шість видів є новими для території України, а 12 – новими для Харківської області.

Перше ж місце за числом раритетних видів посідає група судинних рослин – 93 види або восьма частина від їх загальної кількості з цієї групи. На жаль, не всі види судинних рослин раритетного компоненту флори НПП «Слобожанський» мають офіційний охоронний статус – до чинних в Україні охоронних переліків занесені лише 75 видів. Слід зазначити, що деякі види занесені одночасно до кількох переліків. Кількісні дані щодо розподілу видів за офіційними охоронними переліками такі: Червона книга України [9] – 17, Червоний список Харківської області [6] – 54, Бернська Конвенція [11] – 3, Вашингтонська Конвенція [10] – 4. Лише частина червонокнижних видів має значне поширення на території національного парку, а для деяких з них виявлено всього один-два локалітети. Насамперед, це стосується *Dracocephalum ruyschiana* L. (наразі відомий лише один локалітет на боровій терасі р. Мерла в середньовікових культурах сосни звичайної) та *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub. Останній вид в Україні зростає на південній межі рівнинної частини ареалу, переважно на Правобережжі; на Лівобережжі відомо лише кілька місцезростань. До 2016 р. на території НПП «Слобожанський» був відомий лише один локалітет [7], і тільки останнім часом був виявлений ще один [1].

Вид *Fritillaria meleagris* L. донедавна вважався зниклим на території Харківщини. На сьогодні встановлена його наявність у Краснокутському районі (кілька локалітетів у долинах річок Мерла і Мерчик). Частини двох локалітетів знаходяться в межах НПП «Слобожанський» (галявина долинного лісу та болотисті луки навколо заплавного болота); чисельність виду на цих ділянках не перевищує 50 особин. Також вважався зниклим на території Харківщини і вид *Utricularia minor* L., але у 2013–2014 рр. він був зафіксований у оз. Боровому, що відноситься до Лиманської системи озер другої піщаної тераси р. Сіверський Донець [4], та на болотах НПП «Слобожанський» на піщаній терасі р. Мерла. На підставі аналізу даних фітоіндикації для угруповань *Utricularia minor* було проведено оцінку ризиків подальшого їх існування в наявних екологічних умовах. Наразі встановлено, що факторами ризику, насамперед, можна вважати змінність зволоження та ступінь аерації гігروتопу; також майже поза зоною толерантності знаходяться показники загальносольового режиму й омброрежиму. Зміни цих режимів можуть несприятливо вплинути на наявні ценопопуляції [2].

У флорі НПП «Слобожанський» є чотири представники родини Orchidaceae: *Listera ovata* (L.) R. Br., *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Epipactis helleborine* (L.) Crantz і *Platanthera bifolia* (L.) Rich. Всі ці види знаходяться на південній межі рівнинної частини євразійського (палеарктичного) диз'юнктивного ареалу; їм притаманна складна біологія розвитку та низька чисельність локальних популяцій. Найчастіше на території національного парку трапляються два останні види [5]. Більшість локалітетів було зафіксовано по берегах боліт і в болотистих пониженнях (у вільшнях, осиково-березових угрупованнях тощо), хоча іноді окремі рослини зустрічалися навіть по узбіччях доріг.

По підняттям борової тераси над заплавою р. Мерчик (схил східної експозиції), на остепнених галявинах узлісся зустрічається *Stipa borysthena* Klovov ex Prokudin. Як на галявинах, так і під пологом лісу поширені ценопопуляції *Iris furcata* M. Bieb. (молоді й середньовікові культури сосни звичайної; сухий і свіжий різнотравно-злаковий субір). Такий вид, як *Iris pineticola* Klovov (за даними на 2016 р.) значного поширення на території НПП «Слобожанський» не

має. Разом з тим, по кілька десятків локалітетів у межах парку мають, наприклад, *Lycopodium annotinum* L., *Allium ursinum* L., *Tulipa quercetorum* Klokov & Zoz. Слід зазначити, що тюльпан дібровний на боровій терасі зустрічається у приузлісній та узлісній її частинах (у не зовсім типових для цього виду місцезростаннях).

Крім видів рослин, що занесені до офіційних охоронних переліків, на території НПП «Слобожанський» відмічено 21 рідкісний вид судинних рослин, які, на жаль, не мають охоронного статусу [5]. Проте, за критеріями раритетності доцільно рекомендувати занесення більшості з них до наступного видання Червоного списку Харківської області. Слід зауважити, що частина цих видів наразі відсутня в конспекті флори області [3]. По-перше, це два види папоротей – *Gymnocarpium dryopteris* (L.) Newman і *Polystichum aculeatum* (L.) Roth; по-друге, два види з родини Vacciniaceae – *Vaccinium vitis-idaea* L. і *V. myrtillus* L. Вони є звичайними в Карпатах (два останніх також і на Поліссі), але рідкісні на території Лісостепу. Не значиться, наприклад, у конспекті флори області й *Pulmonaria angustifolia* L. (вид листяних і соснових лісів лісових районів Лісостепу) та *Salix vinogradovii* A. K. Skvortsov (вид поширений у східних і центральних районах Лісостепу та Степу).

На нашу думку, до раритетної фракції флори не тільки НПП «Слобожанський», але й Харківської області, необхідно включити також наступні види осок – *Carex lasiocarpa* Ehrh., *C. limosa* L. і *C. rhizina* Blytt ex Lindbl. Перші два з них зрідка зустрічаються на сфагнових болотах, останній – у сухих дібровах (північна частина області). Відомі одиничні місцезнаходження в Лісостепу і для *Salix aurita* L. На території Харківської області цей вид трапляється зрідка, як правило, по зниженням борових терас у центральній і південній частинах області [3].

Таким чином, хоча в НПП «Слобожанський» здійснена інвентаризація флори, збір даних продовжується. Особлива увага приділяється видам її раритетної фракції (особливо червонокнижним): в місцях зростання заборонена будь-яка лісогосподарська діяльність, обмежено доступ сторонніх осіб, проводиться постійний контроль за станом збереження ценопопуляцій, більшість з яких увійшли в мережу особливо цінних ділянок на території НПП «Слобожанський».

ЛІТЕРАТУРА

1. Безроднова О. В., Саїдахмедова Н. Б. Збереження популяції *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub у НПП «Слобожанський» // Природоохоронні території в минулому, сучасному й майбутньому світі (до 130-річчя створення «Пам'ятки Пеняцької» – першої природоохоронної території у Європі). Матер. Другої міжнар. наук. конф. (Львів – Броди – Пеняки, 26–27 жовтня 2016 року). – Львів: Ліґа-Прес, 2016. – С. 39–42.
2. Безроднова О. В., Саїдахмедова Н. Б. Фітоіндикація екологічних режимів як інструмент моніторингу біотопів НПП «Слобожанський» // Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття як складова екологічного та патріотичного виховання населення України. Матер. наук.-практ. конф. (м. Святогірськ, 7–8 липня 2016 р.). – Святогірськ: Центр екологічної освіти та інформації, 2016. – С. 138–143.
3. Горелова Л. Н., Алексин А. А. Растительный покров Харьковщины: очерк растительности, вопросы охраны, аннотированный список сосудистых растений. – Харьков: ХНУ, 2002. – 231 с.
4. Казарінова Г. О. Місцезростання *Utricularia minor* L. та її охорона на північному сході України // Актуальні проблеми ботаніки та екології. Матер. міжнар. конф. молодих вчених (9–12 вересня 2014 р., м. Умань). – Умань: Вид. «Сочинський», 2014. – С. 87–88.
5. Літопис природи Національного природного парку «Слобожанський» (за 2015 рік). – Краснокутськ, 2016. – Т. 4. – 303 с. – Рукопис.
6. Перелік видів, що підлягають особливій охороні на території Харківської області (Рішення Харківської обл. ради від 25.09.2001 р.). – Харків, 2001. – 7 с.
7. Саїдахмедова Н. Б. Про знахідку *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub на Харківщині // Створення кадастрів фіторізноманіття заповідних територій, ботанічних садів та дендропарків. Матер. наук. конф. (13–15 жовтня 2008 року, м. Канів). – К.: Фітосоціоцентр, 2008. – С. 24–25.
8. Філатова О. В., Саїдахмедова Н. Б., Клімов О. В. НПП Слобожанський // Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. – К.: Фітосоціоцентр, 2012. – Ч. 2. Національні природні парки. – С. 486–495.
9. Червона книга України. Рослинний світ / Ред. Я. П. Дідух. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с.

10. CITES – Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora. – Washington, 1973 [Electronic resource]. – Online at: <http://www.cites.org/>.
11. Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats. (European Treaty series. № 104). ANNEX I. – Bern, 1979 [Electronic resource]. – Online at: <http://conventions.coe.int/Treaty/FR/Treaties/html/104-1.htm>.

SOLIDAGO CANADENSIS L. (ASTERACEAE) У ЛУЧНИХ КОМПЛЕКСАХ БУКОВИНСЬКОГО ПРИКАРПАТТЯ

Л. М. Осьодло, А. І. Токарюк

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, УКРАЇНА

osodlo_larisa@bk.ru

Інвазійні види рослин можуть проникати у природні та напівприродні рослинні угруповання й типи оселищ і значно модифікувати їх. Це призводить до порушення екосистемних зв'язків, зменшення видового різноманіття і проективного покриття видів природної флори, локального витіснення, в подальшому регіонального зникнення популяцій рідкісних видів [2]. Одним з таких видів є *Solidago canadensis* L. – північноамериканський вид флори України, кенофіт, ергазіофіт, агріоепекофіт [1; 8]. В умовах Буковинського Прикарпаття *S. canadensis* є видом-трансформером, тобто подолав F-бар'єр, проникає у природні фітоценози, суттєво впливає на стан рослинного покриву, перешкоджаючи поновленню природної фракції флори, що створює умови, в яких аборигенні види пригнічуються, іноді – до повного зникнення [10].

Відомостей відносно приуроченості популяцій *S. canadensis* до природних ценозів є досить мало. Метою нашого повідомлення є висвітлення результатів дослідження щодо участі виду у складі природних лучних комплексів Буковинського Прикарпаття.

Дослідження проводили маршрутним методом з використанням еколого-флористичних критеріїв опису рослинних угруповань. Формування, опрацювання й перетворення фітоценотичних таблиць здійснено з використанням пакету програм «FICEN 2» [13]. Для ідентифікації виділеного синтаксону використано роботу автора [11]. Назви видів рослин наводяться за відповідним визначником [6].

Лучні угруповання за участю *S. canadensis* виявлено у Глибочькому районі: неподалік с. Вала Кузьмина та між селами Коровія і Грушівка. Основу трав'яного ярусу (загальне проективне покриття 95–100 %) формують злаки (*Agrostis tenuis* Sibth, *Arrhenatherum elatius* (L.) J. et C. Presl, *Brachypodium pinnatum* (L.) Beauv., *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth, *Dactylis glomerata* L., *Festuca pratensis* Huds.), до яких домішуються *Achillea submillefolium* L., *Agrimonia eupatoria* L., *Centaurea jacea* L., *Galium verum* L., *Leucanthemum vulgare* Lam., *Lotus ucrainicus* Klok, *Prunella vulgaris* L., *Plantago lanceolata* L., *Ranunculus polyanthemus* L. та інші. Кількість видів у 6 геоботанічних описах коливається від 26 до 45 (у середньому 34), загалом виявлено 89 видів. У складі угруповань, окрім *S. canadensis*, ростуть такі види адвентивних рослин, як *Cichorium intybus* L., *Stenactis annua* Nees і *Xanthoxalis dillenii* (Jacq.) Holub. Згідно з еколого-флористичною класифікацією рослинності описані угруповання належать до союзу *Arrhenatherion elatioris* Luquet 1926, порядку *Arrhenatheretalia* Pawłowski et al. 1928, класу *Molinio-Arrhenatheretea* R. Tx. 1937 (таблиця).

У 2008 р. *S. canadensis* вперше зафіксовано поодинокими особинами у складі лучних комплексів, розташованих між селами Коровія і Грушівка. На сьогодні площа *S. canadensis* сягає 1,89 га, щільність коливається від 1 до 4 клонів на 1 м², кількість генеративних пагонів у одно-